

Szádeczky-Kardoss Samu (1918–2004)

*„Úgy, mint fán a levél, ha virágba borulva tavasz jön,
zsendül, nő, mielőst érik a napsugarak,
úgy mi arasznyi időn örülünk drága napoknak
ifjan, az istentől, hogy mi a jó, mi a rossz,
nem tudván. De élénk állnak feketében a Kérek,
egyik a vénséget tartva kezében élénk,
másik már a halált. ...”*

Mimmermos¹

Szádeczky-Kardoss Samu 1918. január 21-én született Kolozsvárott az Osztrák–Magyar Monarchia polgáraként s a magyar tudománynak számos tudóst adó, nemesi család sarjaként – az anyakönyvben és bölcsészdoktori diplomájában még a „szádecznei és kardossfalvy Szádeczky-Kardoss Sámuel” név szerepelt; a család néhány hónappal később Pozsonyba, majd két év múlva, 1921-ben Szegedre költözött. Az elemi iskola négy osztályát okleveles tanítónő édesanyja felügyelete alatt magántanulóként végezte az 1923/24–1926/27 tanévekben, magánvizsgáit a Szegedi Református Elemi Iskolában tette le. Középiskolai tanulmányai 1927-től 1935-ig a Szegedi Városi Dugonics András Piarista Gimnáziumban folytak, az 1935. évi Országos Középiskolai Tanulmányi Versenyen harmadik helyet ért el (az egyetemes történelmi tétel kidolgozói között a legjobb eredménnyel – az első két helyezett magyar történelmi tételt választott). Érettségi vizsgáját kitüntetéssel tette le, széleskörű érdeklődésére jellemző, hogy gimnáziumi éveinek végéig azonos lelkesedéssel és egyformán kimagasló eredménnyel ásta bele magát nem csupán a humaniorák, hanem a matematika tudományába is – élethivatásának megválasztása során, komoly mérlegelés után, a két terület versenyéből az előbbi került ki győztesen.²

Itt érdemes néhány mondatot szólni a családi és baráti háttérrel, amely Szádeczky-Kardoss Samut *Emberré* és *Tudóssá* formálta. Édesanyjáról, az elemi iskolai osztályok magántanulóként történő elvégzését felügyelő tanítónőről már ejtettünk szót; édesapja, Szádeczky-Kardoss Béla, aki előbb Budapesten református lelkészi képesítést, majd Kolozsvárott magyar–történelem szakon egyetemi doktorátust szerzett, 1936-os nyugdíjba vonulásáig az Egyetemi Központi Könyvtár igazgatójaként tevékenykedett. Testvérei a reáliákat választották élethivatásul, és sorsuk messzebbre sodorta őket Szegedről: Géza öccse csak egy tanévet töltött Szegeden kémikus hallgatóként, tanulmányait a Budapesti Műegyetemen folytatta, budapesti lakosként és a Veszprémi Nehézvegyipari Kutatóintézet osztályvezetőjeként fejezte be tragikusan rövidre szabott életét; a Sopronban erdőmérnöki diplomát szerző öccse, Béla 1956-ig Budapesten lakott, 1957-től pedig Bécsben él. A tudós rokonok közül ki kell emelni nagybátyját, Szádeczky-Kardoss Lajost, a magyar történelem előbb kolozsvári, majd szegedi professzorát és unokanővére, Szádeczky-Kardoss Jolán férjét, Búza Lászlót, a nemzetközi jog neves szegedi professzorát. Előbb csak szoros barátság, majd rokon kapcsolat is fűzte a családot Mészöly Gedeon nyelvészprofesszor és műfordító családjához, ugyanis Géza, Szádeczky-Kardoss Samu öccse Mészöly Gedeon Laura nevű leányát vette feleségül. A barátságot a földrajzi közelség is erősíthette, hiszen a Mérey és

¹ Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása, in: *Görög költők antológiája*. Budapest, 1982. 59.

² Az életrajz és a pályakép több mozzanatának felvázolása során Szádeczky-Kardoss Samu autobiográfiai elemeket is tartalmazó írása (*Prózáballada Szegedről három tételben*. Szeged, 11. (1999) 12. sz. 225–233.) és számos vele folytatott beszélgetés emléke jelentett segítséget.

a Tábor utca sarkán, a Szeged város tulajdonában álló bérház első és második emeletén adott helyet a városháza az egyetemi emberek egy részének: a Szádeczky-Kardoss- és a Mészöly-család az első, Buday Árpád régészprofesszor és Reisz Frigyes professzor, a szegedi matematikus iskola megalapítója pedig családjával együtt a második emeleten lakott.

Egyetemi tanulmányait az 1935–1939 években a Szegedi Ferenc József Tudományegyetemen végezte, ahová történelem–latin szakra iratkozott be, majd hamarosan harmadik tárgyként a görögöt is felvette. Szakemberré formálásában, kutatói profiljának kialakulásában a legnagyobb szerepet Förster Aurél, a klasszika-filológia professzora (szegedi működése 1928-tól 1940-ig tartott), Aristotelés-művek (*De anima*, *De sensu*, *De memoria*) nemzetközi rangú kiadója játszotta. Mestere tudatosította Szádeczky-Kardoss Samuban azt az igazságot, ami a professzor tudósi és egyben oktatói arcélének legjellemzőbb vonása volt, miszerint minden filológusi munkának talpköve az antik szerzők művei szövegének a hiteles megállapítása, megbízható kritikai kiadása. Förster Aurél elismertségét jelzi, hogy midőn az 1930-as években a nemzetközi tudományos világ legfelsőbb szervezete, az *Union Académique Internationale* ajánlást dolgoz(t)ott ki a görög és latin szövegek kiadásának szabályozására („*Emploi des signes critiques. Dispositions de l'apparat dans les éditions savantes des textes grecs et latins.*”), a magyar szakemberek közül Förster Aurél javaslatait kérte és hasznosította. Az archeológia tudományos kutatási módszereit a Régiségtudományi Intézet vezetőjének, Banner Jánosnak a szemináriumain és intézete ásatásain ismerte meg. Szádeczky-Kardoss Samu 1935–1936-os hallgatói teljesítményéről értesülve az 1934-ben szegedi professzúráját budapestire felcserélő Huszti József bizalmas szegedi hívének, Juhász László útján meghívást küldött neki, hogy tanulmányait Budapesten folytassa, ahol maga a professzor biztosítaná a tekintélyes, jelentős társadalmi kapcsolatokat biztosító Eötvös Kollégiumba való felvételét. Hosszas gondolkodás után, részint a családi otthon, részint mestere, Förster Aurél miatt a maradás mellett döntött. (Érdekes momentum: ebben az időszakban került sor több, Szent-Györgyi Alberttel folytatott teniszpartira a SZEAC pályán.)

Tanári gyakorló féléve az 1939–1940-es tanév első félévére esett a Szegedi Baross Gábor Gyakorló Gimnáziumban. Görög–latin szakos tanári diplomáját 1940-ben kapta meg. 1940-ben a Ferenc József Tudományegyetem visszatért Kolozsvárra, ám az oktatók és az intézetek egy része Szegeden maradt, és a Horthy Miklós Tudományegyetem keretei között folytatta tevékenységét. Förster Aurél is Erdélybe ment, ahová őt Szádeczky-Kardoss Samu mint fiatal gyakornok a következő esztendő februárjában követhette, s így 1941 és 1944 között szülővárosában működött díjas gyakornokként, majd tanársegédként. 1943-ban „*Sub auspiciis Gubernatoris*” avatták doktorrá, értekezése „*Áttelepítés és áttelepedés a görögök történelmében a történelmi idők kezdetétől 362-ig Kr. e.*” címmel 1941-ben Kolozsvárt, rövidített formában pedig ugyanott egy évvel később „*Übersiedlung und Verpflanzung von Bevölkerungen in der Geschichte der Griechen bis 362 v. Chr.*” címmel látott napvilágot. (Doktori disszertációját eredetileg azon korabeli – a nemzetiszocialista ideológia által befolyásolt – német szakirodalmi nézet cáfolatának kívánta szentelni, miszerint a homérosi eposzokban előforduló istenek és hősök szőke hajszíne egy tényleges, az uralmat magához ragadó „*nordisch*” nép befolyásának volna betudható. E tárgy kifejtését a negyvenes évek elején Förster Aurél túl veszélyesnek ítélte, ezért döntött végül az áttelepedés és áttelepítés tematikája mellett.) Az 1944–1945-ös tanévre a Budapesti Tudományegyetemre nyert címzetes tanársegédi besorolást, 1945 augusztusában a Szegedi Állami Gyakorlógimnáziumhoz kapott tanári kinevezést.

1950-ben intézeti tanári munkakörben a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán kezdett dolgozni, ahová az esztendő végén egyetemi docensi (az akkori szó-

használat szerint „intézeti tanári”) kinevezése is megérkezett. Addigi tudományos munkásságának elismeréseképpen 1952-ben a nyelvészeti tudományok kandidátusa fokozatot kapta, s ugyanezen év őszétől az Ókori Történelmi Tanszékét irányította. 1950 és 1957 között a szegedi és a debreceni egyetemről számúzték a görög és a latin képzést, ám 1957-ben sor kerülhetett a Klasszikai Filológiai Tanszék újjászervezésére, amit Szádeczky-Kardoss Samu ténylegesen 1957-től, tanszékvezetői megbízás alapján pedig 1959 augusztusától 1988 július végéig vezetett. 1992-ben kapta meg a *professor emeritus* kitüntető címet. Az ország és Európa egyik legkiválóbb grécistájának nem adatott meg, hogy Szegeden görög tanszék hozhasson létre, 1981-ben azonban sikerült megszerveznie a Klasszika-Filológiai Tanszék keretén belül a Bizantinológiai és Középlatin Filológiai Tanszékcsoportot, ami ma a Történelmi Segédtudományi Tanszék keretén belül működik.

Tudományos munkássága első szakaszában a római birodalom nyugati és dunai provinciáinak társadalomtörténelmi kérdéseire, így elsősorban a *bagauda* és *scamara* mozgalmakra³ és néhány görög *auctorra* (így például Mimnermosra, Xenophónra és Aristophanésre) összpontosult, valamint a Tisza nevének legrégebb történetével is foglalkozott.⁴ 1962-ben került sor egyetemi tanári kinevezésére, és 1963-ban kapta meg az irodalomtudományok doktora fokozatot, amit Mimnermosról írott nagymonográfiájával nyert el.⁵ Az ebben az időben írt egyetemi jegyzetei⁶ és az ókori Hellasz történetéről szóló európai szintű monográfia⁷ több évtizeden át szolgáltak és szolgálnak ma is az oktatás vezérfonalául hazánk egyetemlein. Akárcsak egész életében, a legsötétebb ötvenes években is az européer filozofia testesítette meg, halk udvariassága kemény és tartásából nem engedő szakmai és emberi etikát hordozott. (E korszakra igen jellemző, hogy egy régészeti kiállítás darabjai között helyet kapott, a solutréen nevű paleolitik korból származó, dárdahegynek is, de nyílhegynek is tekinthető adott lelet hajdani funkciójának pontos meghatározását kérte számon rajta a szegedi Bölcsészettudományi Karon dékánként fungáló Gerő Ernőné. Tudni való, hogy e kérdés azért bírt ilyen kiemelkedő fontossággal, mert Engels „*A család, a magántulajdon és az állam eredete*” című munkájában azt állította, hogy az ősközösségi fejlődés egy bizonyos foka az új feltalálásával kezdődött. Szádeczky-Kardoss Samu azt felelte, hogy e kérdésre senki sem tudhat felelni. Gerőné nagyon megvetette „tudatlanságáért” ...)

Az 1960-as évek második fele jelentős fordulatot hozott Szádeczky-Kardoss Samu kutatói érdeklődésében. Kapcsolata az antikvitással változatlanul fennmaradt, amit latin és

³ *Burdurellus az utolsó bagauda vezér?* Antik Tanulmányok, 2. (1955) 113–120. (Társszerző: Cúth Béla.); *Bagauda mozgalmak Hispániában.* Antik Tanulmányok, 3. (1956) 176–180. 334. (Társszerző: Cúth Béla.); *Bagaudák az Alpokban.* Antik Tanulmányok, 4. (1957) 117–122. (Társszerző: Cúth Béla.); *Bagaudae.* Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft Supplementband XI. 1968. 346–354; *Scamarae.* Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft Supplementband XI. 1968. 1239–1242. *Scamarae.* Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft Supplementband XIV. 1974. 657; *Geschichte des Attila-Abkömmlings Mundo und ihre Chronologie bei Theophanes.* Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis, 10–11. (1974–1975) 165–174.

⁴ *The Name of the River Tisza.* Acta Antiqua, 1. (1954) 77–115.; *A Tisza nevének története a honfoglalásig.* Néprajz és Nyelvtudomány, 3–4. (1959–1960) 99–113.

⁵ E tárgy körben írott legfontosabb publikációiként a következők említhetők: *Testimonia de Mimnermi vita et carminibus.* Szeged, 1959. Reprint 1970.; *A fiatalág és öregség Mimnermos költészetében (A 2, 4, 5 és 6 Mimnermos-töredék kommentárjából).* Antik Tanulmányok, 8. (1961) 55–64.; *Nova testimonia de carminibus Mimnermi.* Acta Antiqua, 10. (1962) 247.; *Mimnermos.* Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft Supplementband XI. 1968. 935–951.

⁶ Többek között a *Három szöveggyűjtemény a régi latin nyelv és irodalom tanulmányozásához.* Budapest, 1958.

⁷ *Az ókor története III. Görög történelem.* Budapest, 1965.

görög *auktorokról* közölt publikációi is igazolnak, amelyek közül ő maga a következőt tartotta legértékesebbnek s legmaradandóbb eredményt hordozónak: „*Egy figyelmen kívül hagyott forráshely a Gracchusok apjának és a keltiber-római kapcsolatoknak a történetéhez: Polybios in Suda s. v. περιαιρείν.*” (Antik Tanulmányok, 20. [1973] 187–190.)⁸ Ugyanakkor vizsgálódásának homlokterébe azon görög és latin szövegek kerültek, amelyek a Kárpát-medence, az európai steppeövezet, a korai Bizánc és az ősmagyarország történetéről adnak hírt. A kutrigurokra és onogurokra vonatkozó közleményei mellett – amelyek közül a legjelentősebbek a Pauly–Wissowa-féle *Realencyclopädie* hasábjain napvilágot látott cikkei⁹ – e kutatásai közül a legfontosabb az avarok történetének forrásait a teljesség igényével feldolgozó műve, „*Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig.*” (Budapest, 1998.), amelynek fordítás- és jegyzetanyaga egy sajátos avar történelmet tár a kutatók elé. E tárgykörben végzett kutatásait már korábban német nyelven összefoglalta „*Avarica. Über die Awarengeschichte und ihre Quellen*”¹⁰ címmel, amit a puszta az adott tárgykör szakirodalmának legjavát felsoroló *Der Neue Pauly* is idéz az „*Avares*” címszónál.¹¹ Mindkét mű megkerülhetetlen kézikönyv az avar világ tanulmányozásához.

Első publikációja 1938-ban,¹² az utolsó pedig 2004-ben jelent meg,¹³ a két évszám közt eltelt idő alatt közel kétszázharminc közleményt publikált, amelyek nem csupán Magyarországon láttak napvilágot – tudományos eredményeit számos jelentős külföldi folyóiratban (így a *Revue des Études Grecques*, *Journal of Hellenistic Studies*, *Gnomon*, *Classical Philology*, *Deutsche Literaturzeitung*), lexikonban (például *Pauly–Wissowas Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, *Der kleine Pauly*) és monografikus műben (például *Cambridge History*)¹⁴ is közölte. Munkásságának középpontjában mindvégig a görög és latin források elemző vizsgálata állott, s ennek megfelelően tudományos következtetéseit a feltétlen forrástisztelet hatotta át. Kutatómunkájának egyedülállóan széles, mintegy harmadfélezer esztendő felölelő ívének kezdetét a pylosi táblák lineáris írása,¹⁵ végét a konstantinói „*De administrandi imperii*” alkotta.¹⁶

A magántudós Szádeczky-Kardoss professzor azonban nem szorította háttérbe a tudományos közéletben részt vevő, tudományszervező Szádeczky-Kardoss Samut. 1955 és 1995 között mintegy harmincöt konferencián vett részt, s ezek alkalmával, valamint tanulmányutak során tizenhét országot keresett fel. Szerkesztői munkái közül kiemelendő a szegedi

⁸ Ugyanezt franciául lásd: *Nouveau fragment de Polybe sur l'activité d'un proconsul romain, distributeur de terres en Hispanie (Suda s. v. periairein sur le père des Gracques)*. Oikumene 1. Budapest, 1976. 99–107.

⁹ *Kotriguroi*. *Pauly's Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft Supplementband XII*. 1970. 516–520.; *Onogouroi*. *Pauly's Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft Supplementband XII*. 1970. 902–906.

¹⁰ *Acta Universitatis de Attila József Nominatae. Acta Antiqua et Archaeologica Tomus XXIV.* = *Opuscula Byzantina VIII*. Szeged, 1986. Társszerző Olajos Teréz.

¹¹ *Avares*. In: *Der Neue Pauly*. Herausgegeben von H. Cancik und H. Schneider. Stuttgart–Weimar, 1997. II. 336.

¹² *Helmuth Th. Bossert: Altkreta: Kunst und Handwerk in Griechenland, Kreta und in der Ägäis von den Anfängen bis zur Eisenzeit*. Berlin, 1937³. Dolgozatok a Szegedi ... Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből, 14. (1938) 222–223.

¹³ *Nótári Tamás: Iuridicophilologica – Tíz tanulmány*. Szádeczky-Kardoss Samu előszavával. Budapest, 2004. 7.

¹⁴ *The Avars: The Cambridge History of Inner Asia*. Edited by Denis Sinor. Cambridge University Press, 1900. 206–228. 452–457.

¹⁵ *La colonisation grecque de l'Asie Mineure et les tablettes de Pylos*. *Acta Antiqua*, 9. (1961) 261–266.

¹⁶ *Adalék a szavárd magyarság problematikájához*. In: Bartha A. – Czeglédy K. – Róna-Tas A. (szerk.): *Magyar Őstörténeti Tanulmányok*. Budapest, 1977. 277–282.

Acta Antiqua et Archaeologica, amelynek alapító szerkesztője volt, s az ő kezdeményezésére újraindult *Opuscula Byzantina*-sorozat; tagja volt az *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* folyóirat szerkesztőségének, s hosszú éveken át főszerkesztőként gondozta az *Auctores Latini* című tankönyvsorozatot (I–XXIII. kötetek). Alapítótagként működött a Magyar Ókortudományi Társaságban, amelynek egy időben alelnöki tisztségét is betöltötte, tagja volt a Magyar Őstörténeti Bizottságnak, az MTA Klasszika-Filológiai, illetve Ókortudományi Bizottságának. Kitüntetései közül említendő az 1943-as „*Sub auspiciis Gubernatoris*” kitüntetéses doktorrá avatás, az 1982-ben megkapott, „*Az 1300 éves Bulgáriáért*” kitüntetés, az 1985-ös „*Ábel Jenő Emlékérem*” és a „*Munka Érdemrend arany fokozata*”, amellyel 1988-ban tüntették ki. Hetvenedik és nyolcvanadik születésnapján munkatársai és tanítványai a tiszteletére kiadott tanulmánykötettel köszöntötték.¹⁷ Munkásságát áttekintve, amely a magyar tudomány hírnevét méltán öregbítette a nagyvilágban, értetlenül állhatunk azon tény előtt, hogy a magyar tudományosság hivatalos fórumai Szádeczky-Kardoss Samu érdemeit mindvégig nem méltányolták kellőképpen.

Életére a halál 2004. november 10-én, nyolcvanhetedik életévében, türelemmel viselt, hosszú, súlyos betegség után tett pontot.

E sorok írójának már nem lehetett alkalma Szádeczky-Kardoss professzor egyetemi előadásait hallgatni, illetve szemináriumain részt venni, azonban utolsó szakdolgozójaként és – a Professzor Úr kifejezését idézve – „*kriptotanárványaként*” lehetősége nyílt arra, hogy tudásának és személyiségének kisugárzását megtapasztalhassa. A lenyűgözően hatalmas tudásanyaghoz és páratlan memóriához nagyfokú tudósi alázat és – a szakmai okfejtésekben éppúgy, mint a magánbeszélgetéseken – elegáns, élvezetes stílus társult. Számunkra, akik megélhettük emberségét, tartását, önzetlen segítőkészségét, örök példakép marad.

Nyolcvanadik születésnapja után néhány nappal a *Délmagyarország* című lapban „*A mítoszoktól a tényekig*” címmel, egy vele folytatott beszélgetés jelent meg, amelyben a „*Mi szükségünk van az ókorról való tudásra?*” kérdésre ekképpen foglalta össze hosszú életén át vallott és élt meggyőződését: „*Erre egyik válaszom az, hogy az emberben él egy érdeklődés a múlt iránt. Ilyen a természetünk. A fejlődés útja pedig az, hogy a múltunk számontartása egyre kevésbé mítosz, egyre inkább a tények, az összefüggések láncolata kell legyen. A múlt tényszerű feltárása létező emberi szükséglet, még akkor is, ha a szó anyagi értelmében vett haszna nincsen. A válaszom másik része az, hogy azért mégis van haszna az ókorról való tudásnak, hiszen sok minden eredetét nem érthetjük meg enélkül. Görög volt az első ember, aki megmondta, hogy a Föld kering a Nap körül és nem fordítva; az atom – görög szó, Démokritosz fogalmazta meg először az atom elméletét; régészetünket Thuküdidész antcipálta, Arisztotelésznek egy csomó logikai tétele ma is tökéletesen igaz, az orvosi eskü ma is Hippokratész esküje és sorolhatnám vég nélkül az antikvitás óriásait. Az egyetlen jogrendszer, amit minden európai joghallgatónak ma is kötelező ismerni, az a római jog. Az Újszövetséget görögül írták ... Az európai civilizáció a görög-latin kultúrára épül, az pedig nem kétséges, hogy az emberiség történetében eddig a legnagyobb haladást az európai ember érte el, s terjesztette mindenüvé földünkön.*”¹⁸

NÓTÁRI TAMÁS

¹⁷ *Studia in honorem Samuelis Szádeczky-Kardoss septuagenarii*. Acta Universitatis de Attila József nominatae. Acta Antiqua et Archaeologica. Supplementum VII. Szeged, 1988.; *Studia Varia. Tanulmányok Szádeczky-Kardoss Samu nyolcvanadik születésnapjára*. Szeged, 1998.

¹⁸ *Beszélgetés Szádeczky-Kardoss Samuval – A mítoszoktól a tényekig*. Délmagyarország, 1998. január 29.